

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ І КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ

(Вступне слово редакційної колегії)

Важко навіть уявити, що могло б статися з нашою цивілізацією і людьми, якби їх позбавили можливості спілкуватися між собою. Адже людина як суспільна істота може існувати й розвиватися тільки у взаємодії з іншими людьми, а вся система життєзабезпечення утворюється в результаті спільної праці, яка неможлива без спілкування і взаєморозуміння. Міжособистісне спілкування є хоча й специфічним, але найпоширенішим різновидом відносин між людьми. При його здійсненні між ними виникає психічний контакт, проявом якого стають не лише обмін інформацією та емоціями, але й взаємопереживання, взаєморозуміння і взаємовплив.

Саме в процесі спілкування та за його посередньою допомогою люди разом формують і передають один одному принципи і правила поведінки та взаємовідносин в даному суспільстві чи певній соціальній групі. Завдяки їх належному дотриманню забезпечується можливість нормального співжиття людей, функціонування і розвитку суспільства. Така надзвичайно важлива роль феномену спілкування висуває до нього певні вимоги стосовно морально-етичних аспектів і культури здійснення, а також їх серйозного філософського осмислення й узагальнення. Це тим більш важливо, що характер етики, логіки і культури міжособистісного спілкування тісно пов'язаний з тими процесами, що відбуваються в суспільстві. Цей зв'язок полягає як у залежності характеру спілкування від вказаних процесів, так і у його впливі на їх перебіг, тим більш, що саме спілкування є невід'ємним складником цих процесів.

Системна криза, в якій протягом тривалого часу перебуває Україна, вже охопила не тільки соціально-економічну та суспільно-політичну сфери, але, на жаль, ще й духовно-культурну та життєво-ціннісну сфери нашого життя. Системна ж цілісність цього життя зумовлює істотний взаємовплив, взаємодію та взаємозалежність між всіма його сферами. Тому подолання кризи можна розпочинати з рішучого наступу на неї на будь-якому із зазначених напрямків, оскільки одночасно братися за всі проблематично через брак ресурсів у тих надзвичайно

складних умовах, в яких опинилася сьогодні наша країна. Саме тому ми звертаємося до сфери, яка не потребує для свого відновлення великих коштів і в той же час здатна істотно впливати на розвиток всіх інших сфер.

Йдеться про міжособистісні відносини й насамперед про спілкування між людьми. Його дійсно визначальна роль у духовно-культурному відродженні й подальшому успішному розвитку країни варта пильної уваги філософів і психологів, педагогів і соціологів, політологів і культурологів, представників багатьох інших наук, владних структур і широкої громадськості. Ця увага уявляється тим більш необхідною у зв'язку з помітним падінням загальної культури й духовності в суспільстві, в тому числі і з падінням рівня культури міжособистісного спілкування. Ми виходимо з того, що спілкування може бути джерелом і засобом пізнання людиною зовнішнього світу, інших людей і суспільства у цілому, пізнання самої себе. Воно може бути джерелом радості й задоволення, але і джерелом засмученості й болю, воно здатне приносити як надії та успіхи, так і глибокі психологічні травми.

Вказані особливості спілкування перетворюють його і на один з важливих морально-етичних чинників. Адже завдяки спілкуванню людина не тільки може засвоювати моральні норми і принципи, а й у процесі його практичного здійснення демонструє рівень їх засвоєння, демонструє міру дотримання нею золотого правила етики: стався до людей так, як ти хотів би, щоб вони ставилися до тебе. А це ставлення найбільш яскраво і проявляється саме при спілкуванні. Тут проявляється також рівень культури й інтелігентності людини. І це цілком природно, оскільки моральність є невід'ємним елементом культури.

У цій якості моральність виступає одним з важливих, фундаментальних чинників формування і розвитку соціокультурного простору. Завдяки цьому виникає складна система прямих і зворотних зв'язків, що поєднують культуру, мораль і духовність у певну цілісність, одним із проявів якої й виступають характер міжособистісного спілкування та його культура. Особливо важливими різновидами є педагогічне спілку-

вання й спілкування з людьми представників влади та управління на різних рівнях і в різних соціальних системах. Справа в тім, що ці різновиди здійснюють найбільший вплив на людей і формують як їх культуру, так і ставлення до відповідних інститутів і до суспільства у цілому.

Таким чином, характер спілкування, найбільш поширений в суспільстві, цілком виправдано може вважатися одним з визначальних чинників соціально-психологічного самопочуття людей та їх культури, важливою характеристикою всього соціокультурного простору та його стану. Сучасні проблеми суспільного життя не дають нам особливих підстав для оптимізму, в тому числі й стосовно культури взаємовідносин між людьми. Має місце загострення відносин і навіть поляризації на підставі ставлення до російської агресії, анексії Криму тощо. Ці чинники відсунули на другий чи третій план колишні розколи за географічною, мовною, релігійною та іншими традиційними ознаками. Їх переважна більшість людей сьогодні цілком справедливо вважать неістотними на тлі необхідності забезпечення незалежності й територіальної цілісності країни, досягнення миру. Навіть певні культурно-історичні відмінності сьогодні перетворюються з бар'єра спілкування на один з істотних чинників консолідації людей, духовного і культурного їх взаємозбагачення, на засіб підвищення рівня взаєморозуміння. Але реалізація потенціалу цієї трансформації настійно вимагає відповідного її цілям і завданням рівня культури спілкування між представниками різних груп населення, представниками різних регіонів, політичних чи релігійних вірувань та уподобань. Уявляється аксіомою положення про те, що чим вищою є культура спілкування, тим скоріше досягається бажане взаєморозуміння між його учасниками, тим більш близькими, а то й ідентичними виявляються їх життєві цілі й цінності. Адже культура спілкування починається з визнання сторонами наявності у них спільного бажання досягти порозуміння з певного питання, навіть якщо у них різні позиції і погляди.

На жаль, певний брак цієї культури ще має місце, заважаючи не тільки взаєморозумінню між людьми, а й відновленню рівня духовності, формуванню загальноприйнятної національної ідеї, яка б об'єднувала й консолідувала наш народ, сприяла економічному й соціальному відродженню України. Без такої ж ідеї не варто й сподіватися на можливості виходу нашої

країни на магістральні шляхи цивілізаційного розвитку. Брак культури спілкування гальмує належну консолідацію нашого суспільства, оскільки за умов її відсутності спілкування досить часто нагадує діалог німого з глухим. Іншими словами, один з партнерів по спілкуванню не чує й не хоче слухати іншого, вважаючи, що тільки його думка є єдино правильною, і всі інші він із впертою ворожістю відкидає.

Існує й такий надзвичайно важливий аспект проблем розвитку культури спілкування, який пов'язаний з нашим курсом на євроінтеграцію. Відповідно до нього істотно зростає число громадян, яким з тих чи інших причин доведеться безпосередньо контактувати з іноземцями, і число таких контактів. Ці контакти неминуче примусять знайомитися з іншими культурами, етикетом і характером спілкування в країнах-партнерах. Людям доведеться також знайомити своїх партнерів з нашими звичаями і моральними нормами, допомагати оволодівати прийнятою у нас етикою і культурою спілкування. Цілком природно, що для цього необхідно буде самим не просто добре володіти відповідними нормами, а перетворювати їх на глибокі внутрішні переконання й регулятори своєї власної діяльності, спілкування і поведінки.

Відомо, що, на жаль, далеко не кожна людина, особливо молода, прагне оволодіти культурою мовлення. У своєму бажанні бути оригінальними, молоді люди часто говорять надмірно голосно, не рахуючись з оточенням, а то й відверто хизуючись перед ним. При цьому вони у своєму мовленні підкреслено вживають непристойності, а то й нецензурні висловлювання. Спілкуючись, багато з них не слухають партнера, перебивають один одного, говорять квапливо, не задумуються над логікою побудови фраз і речень. Їхнє мовлення засмічене так званими словами-паразитами.

Наш часопис, його Редакційна рада і Редакційна колегія вважають одним з надзвичайно важливих своїх завдань системну боротьбу за чистоту і культуру людського спілкування, за повернення йому людяності й сердечності, за його очищення від нашарувань різного бруду. Цю проблеми ми вже піднімали і в попередньому номері журналу. Однак її важливість і невідкладна необхідність вирішення знов змушує нас звернутися до неї. Українська ментальність з давніх пір характеризувалася толерантним ставленням до людей, незалежно від їх мови

й культури, походження і релігійних вірувань. Тому у нас завжди мирно жили і співіснували українці й росіяни, поляки і євреї, кримські татари й угорці, греки і словаки, молдовани і білоруси, представники інших етносів. Вони не тільки просто співіснували на одній території, а й допомагали один одному, виникали міжетнічні сім'ї. І ми всі разом утворюємо одну політичну націю, єдиний народ нашої прекрасної України, в якій кожен може розмовляти своєю мовою, дотримуватися своїх національно-культурних традицій.

Однак недостатній рівень культури спілкування ще лишається каменем спотикання і вимагає рішучих дій з подолання цієї ситуації. З цією метою ми не обмежуємося філософською рефлексією безумовно важливих і цікавих проблем людського спілкування, його етики і культури, а й активно обговорюємо ці проблеми на наукових конференціях, «круглих столах» тощо. Ми прагнемо також результати цих теоретичних досліджень трансформувати у практичні рекомендації для педагогів, керівників різних рівнів, представників засобів масової інформації й у цій формі впроваджувати у життя, насамперед у практику освітньої діяльності. Тому водночас для нас дуже важливо визначити доцільні шляхи і засоби й загальну стратегію дій з ефективного прищеплення молоді етики і культури міжособистісного спілкування, показати їй важливість і самоцінність спілкування, його життєво значущу роль як для людини та її успішного життя й діяльності, так і для суспільства у цілому.

Безперечно, вибір цих стратегій, засобів і способів є достатньо складним і залежить від конкретної аудиторії. Доцільним уявляється спільне застосування таких двох конкуруючих стратегій з можливим переважанням однієї з них у певній ситуації. Першою з цих стратегій вбачається гранична толерантність і доброзичливість в процесі прищеплення перш за все учням і студентам норм етики і культури спілкування. Це означає підкреслену повагу до їх права мати свою думку, свої смаки та ідеали. Водночас терпляче, наполегливо й делікатно слід аргументувати необхідність дотримання загально прийнятих норм спілкування й використання мовленнєвих засобів. Доречно апелювати до їх майбутньої діяльності, до необхідності виховання їх майбутніх дітей тощо.

Другою ж важливою стратегією має виступати рішуча боротьба з проявами безкультур'я

й мовленнєвої недбалості, із засміченням мови жаргоном, сленгом, суржигом та непристойностями. Ця стратегія має бути складником загальної системи виховання молоді і включати до своєї структури також прагнення викривати неприйнятну манеру спілкування та поведінки, аргументовано демонструвати неприпустимість порушення норм логіки побудови фраз і висловлювань. Важливо також переконливо показувати, що безкультур'я, в тому числі його прояви у міжособистісному спілкуванні можуть ставати серйозним бар'єром на шляху службової кар'єри, сімейного щастя й успішної реалізації свого творчого особистісного потенціалу.

Таке поєднання розглянутих стратегій у практиці перш за все педагогічної діяльності здатне сприяти поступовому впровадженню норм етики і культури відносин та спілкування в повсякденну поведінку всіх верств населення. Ми підкреслюємо саме поступовість цього процесу, оскільки він звичайно буде проходити складно й суперечливо, вимагатиме від педагога терпіння, наполегливості й послідовності у своїх виховних зусиллях. Але він здатний приносити глибоке задоволення, коли ви бачите, як повільно, але неухильно зростає загальна культура ваших вихованців, культура їх поведінки і спілкування. Тим більш, що ця культура, у свою чергу, сприяє й їхньому інтелектуальному розвитку, формуванню навичок аналітичного мислення, виробленню чуття мови.

Результати досліджень у сфері соціальної філософії досить переконливо свідчать про те, що підвищення освітнього рівня населення посилює потребу людей у спілкуванні й вимоги щодо дотримання його учасниками норм етики, логіки й культури спілкування. Ця потреба пов'язана з тим, що невід'ємною частиною життя людини є необхідність зустрічі з рідними і близькими, друзями і знайомими, порядитися, розділити з ними радість чи горе, висловити їм своє співчуття, надати чи отримати бажану психологічну підтримку. При цьому будь-який прояв нещирості, недбалості, порушень етичних норм і культури спілкування, що може бути сприйняте як неповага, зводять нанівець цінність спілкування. Ще страшніше те, що вони здатні зруйнувати теплі дружні відносини, що вибудовувалися протягом тривалого часу.

Посилення складності спільної праці людей, характерне для сьогодення, істотно впливає на характер взаємовідносин між ними, на еволюцію етики і логіки спілкування, його ха-

рактору і культури. І ці процеси також вимагають належної філософської рефлексії. За її результатами можна дійти висновку, що в процесі своєї трансформації спілкування стає більш чітким і прагматичним, більш функціональним і цілеспрямованим, більш діловим. Але водночас воно втрачає своє неповторне емоційне забарвлення, свою людяність і сердечність, свою щирість і теплоту. Нам вже доводилося писати, що в результаті цих процесів спілкування може втратити онтологічний статус життєвої потреби людини й однієї з її важливих цінностей.

Ці побоювання мають своїм підґрунтям реальні й неочікувані процеси, що свідчать про своєрідний розрив не тільки духовних і культурних зв'язків між представниками різних поколінь, а й просто людських емоційних зв'язків. Цей розрив дедалі глибшає, а непорозуміння між поколіннями зростає. При осмисленні цієї ситуації можна дійти висновку, що вона зумовлена взаємодією цілої низки проблем, що склалися в сучасному суспільстві. Перш за все серед них слід назвати те, що домігантою вже не тільки економічного і соціального розвитку, а й поступової еволюції системи моральнісних принципів, життєвих цілей і цінностей людей стають глобалізація й широка інформатизація всіх сфер суспільного життя. Разом з цим відбувається небувале раніше зростання числа контактів з представниками інших країн і культур, відбувається не тільки певна міжкультурна інтерференція, а й проникнення у наше життя далеко не кращих зразків західної культури й життєвих принципів, що несумісні з українською ментальністю, духовністю та культурно-історичними традиціями.

У поєднанні з помітним прискоренням динамізму цього життя вказані процеси призводять до істотних змін цілей, змісту і характеру взаємовідносин і взаємодії між людьми, що не може не позначатися і на характері їх спілкування. Ми добре розуміємо, що існує цілком об'єктивна логіка науково-технічного і соціального прогресу. Тому й виходимо з незворотності більшості процесів, що відбуваються. Однак їх глибоке філософське осмислення постає сьогодні вкрай необхідним, оскільки без нього досить проблематично визначити стратегію життя й поведінки, характер адекватного реагування на виклики часу.

Наша турбота про належне розв'язання актуальних проблем етики і культури міжосо-

бистісного спілкування зумовлена не прагненням повернення до патріархальщини (адже це й неможливо), а прагненням зберегти й відновити те краще у людських відносинах, що відображає одвічні цінності. Те, що сприяє консолідації суспільства, підвищенню рівня його духовності й культури, комфортності відносин між людьми й успішному досягненню ними багатих цілей міжособистісного спілкування.

З цих позицій філософія культури спілкування уявляється надзвичайно важливим складником філософського осмислення складних проблем сучасності взагалі та одним з потенційно необхідних засобів пошуку й вибору шляхів їх ефективного розв'язання. В системі координат соціокультурного простору нашої цивілізації сьогодні досить складним чином переплітаються численні різноспрямовані процеси. Часто їх об'єктивна оцінка істотно ускладнюється не тільки через наявність в них водночас і позитивних, і негативних моментів, але й через різні, а то і взагалі діаметрально протилежні суб'єктивні позиції експертів. У цьому разі тільки культура ділового спілкування, дотримання норм його етики створюють можливості толерантного професійного обговорення цих процесів, пошуку і знаходження взаємно прийнятних оцінок.

Досягненню таких результатів може сприяти й такий важливий елемент культури спілкування, як взаємне чітке визначення понять, які обговорюються, й критеріїв, за якими здійснюється оцінювання тич чи інших об'єктів, явищ чи процесів. Вимога їх наявності й неухильного дотримання має закладатися ще на рівні сім'ї, послідовно розвиватися в школі й активно використовуватися при навчанні у вищому навчальному закладі і в процесі здійснення професійної та громадської діяльності.

Щиро сподіваємось, що читачі журналу певною мірою поділяють викладені думки і з вдячністю сприйматимемо інші погляди на сутність, зміст і роль етики і культури людського спілкування та їх філософське осмислення. Адже розмаїття думок і поглядів є одним з основних принципів редакційної колегії.

З глибокою повагою,

В. Г. Кремень, голова координаційної ради,
С. О. Заветний, головний редактор журналу,
О. С. Пономарьов, відповідальний секретар редакційної колегії